

## ІДЕЯ ЄДНОСТІ ЛЮДИНИ З ПРИРОДОЮ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ОСВІТИ І ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ В УКРАЇНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX ст.

Починаючи з кінця XVIII ст. – трагічна доба в історії нашої держави, коли завершено було ту послідовну політику позбавлення України не тільки державності, а й національних досягнень та культурних здобутків попередніх поколінь.

Україна опинилася між двома конкурентами – російським і німецьким капіталом, які намагалися використати її господарство, як джерело сировини. [6].

В російській імперії соціально-економічне становище переважної більшості населення характеризувалося крайнім політичним безправ'ям, національним гнітом та економічним зубожінням.

В Австрії західноукраїнські етнічні землі штучно об'єднувались з частиною польських земель. Це ставало причиною подекуди гострої неприязні між польським і українським населенням.

XIX століття трактується у сучасній українській історіографії як доба “національного відродження” [4], яке визначило одну з важливих особливостей періоду другої половини XIX ст., а саме – стрімке пожвавлення етнографічного руху, що свідчить про тогочасне зростання національного самопізнання серед української інтелігенції. Інтерес до побуту, звичаїв власного народу пробуджується як підсвідомий протест проти русифікації, яка все зростала. З іншої сторони, безмежна любов і шана до природи рідного краю, якою було сповнене існування наших пращурів, завдяки відновленню і поширенню „законсервованих” знань, вірувань, традицій, обрядів, культів, сприяла в певній мірі поновленню втраченої єдності людини з природою.

Що стосується освіти на Україні, то у другій половині XIX ст. важливу роль в її розвитку відіграло земське самоуправління, впроваджене у 1864 році. Один із найкращих знавців земства в Україні, О. Моргун, писав так: «Земське самоврядування було одним із найвидатніших явищ у суспільному, економічному й культурному житті України кінця XIX ст.» Земське самоуправління охоплювало все економічне та культурне життя губерній. У ньому брало участь все населення, що мало земельну власність: дворянство, духовенство, міщанство та селяни.

Однією з найважливіших галузей діяльності земств була освіта. Земства організовували школи: чотирирічні, початкові, гімназії, професійні, технічні, курси для підвищення освіти вчителів, курси українознавства. Земські школи користалися доброю славою. В 1910 р. в цих школах навчалось понад 420 тис. дітей. Середня освіта здобувалася в класичних та реальних чоловічих і жіночих гімназіях, навчання в яких було платним. Право вступу до університетів мали лише ті особи, які закінчували класичні гімназії. Закінчення реальної гімназії давало право на вступ до вищої технічної школи, а жіночої не передбачало взагалі ніяких прав, бо її місія, як

проголошував шкільний статут, лише підготувати освічену «дружину і матір сім'ї». Важливим було відновлення автономії університетів у навчальних справах. Створювалася рада професорів, яка керувала всім життям навчального закладу. Треба додати, що в справі шкільної освіти з фінансовою допомогою земству приходило міністерство освіти, яке властиво передало земству все шкільництво на селі. Всі ці зміни здійснювалися в умовах збереження заборони на використання в навчанні української мови [2].

Підтвердження позитивної ролі земського самоврядування знаходимо і в роботі Василя Біднова, який наголошує на активній позиції земства, заснованого в 1865 році на Лівобережній і Степовій Україні, у справі поширення освіти в регіоні. Воно, за словами В. Біднова, засновує початкові школи, підтримує їх матеріально, для забезпечення їх кадрами вчителів відкриває учительські семінарії (з трьохлітнім курсом). Тепер же бачимо приклади відкриття середніх технічно-професійних та ремісничих шкіл. В 1900 р. на території України вже існує вісім високих шкіл: Духовна академія, три університети (Київ, Харків, Одеса), Історично-філологічний інститут в Ніжині (в 1875 р. перетворений з лицю), політехнікум у Києві, технологічний та ветеринарний інститути у Харкові. Існувало до 50 класичних гімназій, десятків два реальних шкіл, кілька десятків дівочих гімназій, десять духовних семінарій і значна кількість початкових шкіл. Все-таки освітня справа стояла далеко незадовільно, особливо щодо початкової освіти. Офіційні дані та періодична преса часто констатували сумний факт слабкого розвитку початкової освіти. В 1875 р. міністерство освіти констатувало, що в цілій Росії учнів початкових шкіл у двадцять разів менше, ніж слід було б бути. Щодо української території, то в Київській шкільній окрузі ці учні творили 0,8 % (до всього населення), в Одеській — 1,4 %, в Харківській — 1,2 %. Ще в 1902 р. в Київській шкільній окрузі два мільйони дітей шкільного віку залишалися без елементарної шкільної освіти, а це дорівнює 83 % всіх дітей шкільного віку. Це пояснюється тим, що на Київщині, Волині та Поділлі (що входили до складу Київської округи) не було земств, а тому не було й земських шкіл, були ж тільки міністерські, взагалі нечисленні, та головним чином церковні парафіяльні школи, які з 1884 р. придбали спеціальну організацію. В 1900 р. таких шкіл на Волині було 1442, а в них 59 374 учня, на Київщині — 1812 шкіл з 103 641 учнем і на Поділлі — 2045 шкіл та 95 583 учня. Зазначеної кількості шкіл далеко не вистачало для всіх дітей шкільного віку. Лише в 1909 — 12 рр. було розроблено план проведення загальної початкової освіти, розрахований на десять літ, і перед світовою війною приступлено було до його здійснення.

Всі школи на Україні, від вищих до нижчих, були чисто московськими. Викладовою мовою була російська, користуватися рідною мовою не тільки не дозволялося, а навіть заборонялося. Мало того, школа була чужою для нашого народу не тільки мовою, але й самим навчанням. В читанках та підручниках говорилося виключно про «руській», себто московсько-великоруський народ, про його господарське життя, звичаї, історію, мистецтво, про народ же український, про його минуле та звичаї й

господарські відносини ніколи не згадувалося. В школі дитина потрапляла в далеку від неї духовну атмосферу, в чужий для неї світ; нічого свого рідного вона не бачила й не чула. Звідси порівняно слабкий розвій дитини в школі, невисокий ступінь знання й часті рецидиви безграмотності. Представники нашого громадянства добре розуміли негативні риси школи на Україні й ще з 1860 р. робили спроби впровадження в школу української мови як мови викладової. Коли постали недільні школи, то були приклади викладів українською мовою. Тоді ж появляються перші шкільні підручники нашою мовою: «Буквар южнорусській» Т. Шевченка (1861 р.), арифметичні збірники Степовика, Кониського та інших. 1862 р. М. Костомаров широко ставить справу видання українських шкільних підручників. Урядові заборони поклали кінець таким заходам. В зв'язку з ростом шкільної справи в земських губерніях різні земства домагаються права зробити українську мову викладовою. Приклади таких домагань бачимо в практиці земств Херсонської та Чернігівської губерній. Так, в 1881 р. Херсонська губернська земська управа з ініціативи народних учителів, зібраних на курси, якими керував відомий педагог барон Н. А. Корф, звернулася до Міністерства освіти з петицією завести в школах українську мову. Міністр наказав Одеській шкільній окрузі намітити в порозумінні з земством ті місцевості на Херсонщині, де треба завести в школах українську мову. Події після 1 березня 1881 р. зробили таке розпорядження нереальним. Херсонське ж земство виступало з таким проханням і в 1900 р. Того ж самого року й те саме робить і Чернігівське губернське земство. І це непоодинокі приклади. Але уряд ставився неприхильно до таких справ, а рептивна преса робила часті та непристойні виступи проти української мови та її оборонців. Все ж таки думка про заведення української школи (за мовою і духом) із часом набирала все більше характеру реальності та неминучої життєвої потреби [1].

Шкільництво в підросійській Україні у другій пол. XIX ст. розвивалося під впливом ряду російських освітніх реформ. Зміни відбулися у початковій, середній, вищій освіті. Початкова освіта з 1864 р. регламентувалась *"Положенням про початкові народні училища"*. До початкових народних училищ відносились елементарні школи всіх відомств (церковнопарафіяльні, міністерські, земські, залізничні і ін.), міські і сільські, ті, що утримувались казною, товариствами або приватними особами).

На кінець XIX ст. у порівнянні з його серединою початкових шкіл на Україні стало в 12 разів більше. Але потреби народу в початковій освіті вони не задовольняли. Рівень елементарної грамотності в кінці XIX ст. у різних губерніях України коливався 15-20%.

Із всіх існуючих початкових шкіл найкращими були земські школи, де вчителі використовували більш прогресивні методи навчання, а зміст навчання у них був дещо ширшим, що передбачав ознайомлення дітей з відомостями з географії, історії, природознавства. Саме цей факт є особливо цінним з огляду на досліджувану нами проблему, оскільки єдність людини з природою тут вже виходила на вищий рівень, на рівень наукових уявлень про природу, її закони. Таким чином, любов и шана до природи, яка виховувалася

народними традиціями, фольклором, отримала можливість закріпитися, утвердитися завдяки формуванню наукового світогляду, знань в природоохоронній галузі.

Виходячи з даної ситуації, логічним буде розглянути розвиток лісівничої освіти на Україні. Не дарма ж про слов'ян казали: „Ті, що живуть у лісах”. Тобто ліси вже багато віків були і залишаються невід’ємною частиною нашої ментальної природи [3].

Вперше галицькі лісівники звернулися до влади з проханням відкрити однорічну середню лісову школу на вісім слухачів у 1807 р. Однак у добу абсолютизму (1805-1817 рр.) не функціонував навіть Львівський університет. Спроба виявилася безуспішною. У 1818 р. лісівники вдруге винесли на розгляд проект створення кафедри лісівництва та дворічних лісових студій в університеті, тоді на заваді його реалізації стала місцева адміністрація, вважаючи ідею передчасною.

Одна за одною (в 1850, 1852, 1866 рр.) не реалізуються пропозиції щодо створення при технічній академії рільничого факультету. Власники лісів не бажали мати освічених управлінців, здатних чинити опір анархічним рубкам і грабунковому господарюванню.

Новий етап у становленні лісівничої освіти пов'язаний з діяльністю Галицького господарського товариства. Під його егідою відбувались наукові наради, розроблялися проекти структурних змін лісових служб. Серед планів товариства було, зокрема, складання кадастру лісів у краї. Віденський уряд рахувався з думкою товариства. У 1850 р. міністерство рільництва, запроваджуючи державні іспити для лісівників, запропонувало включити його членів до складу екзаменаційної комісії.

З червня 1852 р. при товаристві почала діяти лісова секція, членами якої були переважно науковці та лісові працівники, рідко - власники лісів. Питання про створення лісової школи в цей час набуває особливої актуальності, позаяк у 1859 р. увійшло в дію розпорядження міністерства про обов'язкове складання іспитів адміністраторами лісів, а в 1853 р. набуває чинності лісовий статут, згідно з яким до виконання обов'язків лісових господарів дозволялося допускати лише дипломованих осіб, кваліфікацію яких підтверджувала урядова комісія.

Не лише державні структури, а й центральне лісове товариство у Відні, як свідчить його звернення до господарського товариства у 1858 р., висловлювало стурбованість занедбаним станом лісового господарства в Галичині. Нарешті у 1859 р. в Дублянській рільничій академії серед інших навчальних курсів запроваджується загальне лісівництво. Лекції у 1859-1874 рр. читав один із найвизначніших подвижників природознавчої науки Владислав Тинецький, який щойно повернувся до Галичини після закінчення студій у Тарандті (Німеччина) та наукової подорожі по Франції і Бельгії [5]. Таким чином, саме у другій половині ХІХ ст. вперше надзвичайно гостро постала проблема охорони українських лісів від неконтрольованої вирубки.

Розвиток освіти в західному регіоні країни відзначався власними особливостями. Василь Біднов відмічає: „Нова хвиля москвофільства в

шістдесятих роках дала змогу польській шляхті на все закріпити свій союз з австрійським урядом, і українці zostалися в Австрії упослідженими і мусили пізніше до організації української школи братися з власної приватної ініціативи. В цім напрямі велике значення мало засноване у 1868 році товариство «Просвіта», що в короткому часі дістало право друкувати підручники українською мовою. Це товариство видало близько 800 освітніх книжечок у кількості більше як 4 мільйони примірників і відкрило кілька фахових шкіл. Ще більше на полі власне шкільництва в Галичині зробило товариство педагогічне «Рідна школа», заснована 1881 року... Найгірше українська шкільна справа стояла на Закарпатті, яке ввійшло до складу Угорщини. Тут вищої освіти зовсім не було, середня освіта вся велася по-мадярськи, і навіть в нижчих сільських школах заводили мадярську мову [1].

Отже, учительські товариства Галичини і Буковини внесли вагомий внесок у розвиток освіти цих коронних країв. Їхня діяльність доповнювала дії державної влади, спрямовані на її покращення. Одним із найвагоміших здобутків українських вчительських товариств Галичини та Буковини в кінці ХІХ ст. було залучення вчителів та людей інших професій до активної громадської роботи, спрямованої на розвиток національного шкільництва.

Загалом можна зробити висновок, що друга половина ХІХ ст. характеризується відчутними позитивними тенденціями, що стосуються проблеми єдності людини з природою. На ґрунті активного етнографічного руху, значного розширення змісту початкової освіти відбувається народження нового покоління: молодь, що з дитинства вбирала любов до українських національних традицій, що захоплювалася красою природи рідного краю, отримуючи одночасно вже певні наукові відомості про закономірностей її існування та основи природоохоронної справи, крок за кроком почала відновлювати порушену рівновагу у взаємовідносинах людини з природою.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Біднов В. Школа й освіта на Україні // Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича / Упор. С. В. Ульяновська; Вст. ст. І. М. Дзюби; Перед. слово М. Антоновича; Додатки С. В. Ульяновської, В. І. Ульяновського. — К.: Либідь, 1993. — 592 с.; іл. («Пам'ятки історичної думки України»).
2. Бойко О.Д. Історія України. - К.: „Академвидав”, 2005 р. (3-тє видання) - С.248-269.
3. Історія української культури / За загал. ред. І. Крип'якевича. — 4-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2002. — 656 с.
4. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. - К., 1999. - С. 224.
5. Лісівнича освіта на Галичині. <http://www.biblos.com.ua/click/?http://top.bigmir.net/stat/126280/>.
6. Раєвський І. Раннє народовство та поширення етноніму „Україна” у Східній Галичині (1860-ті роки) // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. - № 9, 2003.